

JEDAN GARIBALDINAC O HRVATSKOJ 1866.

(Primljeno na 4. sjednici V. odjela od 17. V. 1956. god. za Filologiju)

Poznato je kako od sredine 19. v. široke mase u Italiji identificiraju neprijateljske austrijske vojnike u zemlji i Hrvate. Sve grozote tih četa u dugoj borbi one nepravo pripisuju baš vojnicima iz Hrvatske. Za te je slojeve i sâm zapovjednik Radetzky bio Hrvat. Uistinu tek oko polovice te vojske okupatora bili su naši Graničari, uz Hrvate i Srbi, a i Mađžari. Joseph Neustädter, jedan od njihovih generala, u svojim memoarima piše, da su oni sačinjavali 35 odličnih bataljona s neko 60 tisuća boraca. Na taj je način u očima ondašnjih Talijana ovaj vojnik bio predstavnik hrvatskog naroda.

Stoga je u to doba, osim nekih političara (Mazzini, Cavour, Garibaldi), malo Talijana shvaćalo položaj naših junaka prisiljenih da još jednom i na Apeninu stradaju u borbi protiv talijanskih revolucionara, a na račun zajedničkog neprijatelja i jednog i drugog naroda. U tome je bila tragika njihove sudbine. Da skinu odgovornost sa Nijemaca, te su glasiline vješto podržavali sami austrijski oficiri, podoficiri i činovnici njemačke narodnosti, koji su se koristili našim kršnim i odvažnim momcima, da zastraše Talijane.

Ali to negativno mišljenje ipak nije zastrlo oči svima. Bilo je tada intelektualaca, osobito književnika, koji su prozreli tu krvavu igru i nastojali objasniti položaj Hrvata u vojsci monarhije. Tako su gledali na naš narodni problem Tommaseo, Cantù, Giusti, Vegezzi-Ruscalla, Carducci i dr. A bilo je i na hrvatskoj strani ljudi, koji su od oslobodilačke borbe Talijana očekivali koristi i za samostalnost Hrvata. Na pr. Ivan Kukuljević Sakcinski, još mlad austrijski oficir, 1841. bježi iz Milana i napušta vojsku, jer ne će da se bori protiv naroda, koji ustaje za svoju slobodu i ujedinjenje. Patriotski pjesnik Mate Topalović 1849. govori četi naših vojnika, koji su išli u Italiju, neka se ondje nauče, kako se treba boriti za politički ideal. Imbro Tkalac u brošuri *Austrijsko pitanje* (Paris 1866) pozivlje te naše vojnike, da odustanu od borbe i uskrate

posluh dušmanskom režimu. August Harambašić pjeva pjesmu u povodu smrti vođe revolucije Giuseppea Garibaldija 1882.

U red rijetkih Talijana, koji usprkos glasinama gledaju tada bez predrasuda na naš narod, ide još jedan, dosad nezapažen pisac, *Giuseppe Bandi* (1834–1894), Carduccijev vršnjak, zemljak i sumišljenik.*

Kao Toskanac u svom je zavičaju još iz mladih dana okusio reakcionarni tuđi režim Habsburgovaca i ustao protiv njega. Najprije je vatren pristasa Mazzinijeva revolucionarnog udruženja »La Giovine Italia«, a zatim je dobrovoljac u Garibaldijevoj legiji kao tajnik vođe i član njegova glavnog štaba. Pošto se nakon pohoda i oslobođenja Sicilije (1860) vratio u Firencu, u svojoj 26. godini pokreće list *La Nuova Europa* s ciljem da pomogne svim potlačenim narodima na tom kontinentu. U ratu 1866. bori se kod Custoze protiv Austrijanaca.

Gorljivi patriot Bandi imao je i književnih ambicija. Za nas je zanimljiva njegova knjiga *Da Custoza in Croazia, Memorie di un prigioniero* (Iz Custoze u Hrvatsku, Uspomene jednog zarobljenika), koja je objavljena, dok je autor još marširao u vojsci iz Mletaka prema Abruzzu.

Pošto je Italija ujedinjena, Bandi 1870. napušta vojsku i postaje novinar te osniva i uređuje dnevnik u Livornu, *La Gazzetta Livornese* i *Il Telegrafo*; trebalo bi vidjeti, da li je on i u tim listovima pisao o nama. Zbog svog oštrog pera u polemikama između socijalista i nacionalista, u eri anarhističkih atentata, 1894. tragički gubi život cio posvećen domovini prije svoje 60. godine.

Osim povijesnih romana i novela Bandi je napisao još jednu omiljelu knjigu uspomena sa spomenutog pohoda garibaldinaca na Siciliju, *I Mille, Da Genova a Capua* (Tisuća dobrovoljaca, Od Genove do Capue). Ističe se lakoćom pisanja i vjernošću opisa. Poznat je i kao autor popularnog životopisa Garibaldijeve žene Anite, poginule u borbama.

Bandi pripovjedač iz grupe Manzonijevih imitatora već je zaboravljen, a i s pravom. Ali njegovi memoari nijesu još izgubili svoju važnost.

Prvo izdanje uspomena *Da Custoza in Croazia* izašlo je 1866. u Pratu, i to bezimeno stoga, što je žestoko kritizirao vojno zapovjedništvo talijansko. Pisao je, kaže, »za vrijeme noćnih i danjih odmora onako, kako je to mogao bijedan vojnik, koji već osam godina nije uzimao pera u ruku«. Knjižica je bila aktualna i kritika je hvalila. Trinaest godina kasnije ponovo je izdaje (Livorno 1879), ovaj put sa svojim imenom i s predgovorom. U vremenskoj je perspektivi otupio oštrice i dotjerao stil. Te su opise jamačno više zbog samog predmeta negoli zbog njihove forme toliko čitali, da ih fiorentinski knjižar R. Bemporad objavljuje po treći put 25 godina nakon drugog izdanja i 10 godina nakon autorove smrti. Ovo posmrtno izdanje, identično drugome, ponovo je u štampi oživjelo uspomenu na autora.

Te se »Memorie di un prigioniero« sastoje od anegdotskog i pomalo romantičnog opisa jedne epizode ondašnjeg ratovanja. Svojim živahnim,

* Podatke o njegovu životu crpem uglavnom iz knjige *Giuseppe Bandi, Vita aneddotica* (Firenze 1934) od Alceste Cristofanini.

neposrednim i prirodnim načinom pripovijedanja autor crta zanimljive doživljaje nekih zarobljenih Garibaldijevih vojnika u Austriji i Hrvatskoj. U predgovoru sâm kaže, kako je knjiga nastala: iz pričanja samih tih zarobljenika, osobito jednoga rodom iz Pistoje, netom su se vratili u domovinu. »Slijedeći to pripovijedanje napisao sam ovu knjižicu onako, kako se piše novela za djecu i žene, t. j. bez ikakvih pretenzija«. I nije ništa sâm izmislio ili iskitio, tako da je stoga još dragocjenija ova vjerna slika naše sredine pred 90 godina.

Da vidimo, što sve privlači pažnju tih garibaldinaca i kakav je stav pisca karbonara prema ondašnjoj našoj stvarnosti, premda je on lično nije neposredno upoznao.

Radi se o skupini zarobljenih vojnika i oficira, koja preko Tirola i Salzburga 16. jula 1866. stiže vlakom u Zagreb. Vodi je austrijski kapetan Jackim, Hrvat, dobar i čestit čovjek od 55 godina (»uomo di rara onestà e d'ottimo cuore«), koji je 30 godina služio u vojsci u Italiji i bio penzioniran 1859. Znao je talijanski. S njima je uvijek ljudski postupao. Bandi ga redovito zove »capitano Jackim«, ali tko zna, je li to bilo njegovo pravo ime; poznato je naše ime »Jaćim«, dok »Jakim« nije potvrđeno u Akademijском rječniku. I druga je lica zbog diskrecije nazivao obično samim imenima. Taj ih kapetan vodi za sve vrijeme njihova boravka u Hrvatskoj i na koncu će ih ispratiti natrag u Italiju.

Svi su se oni prestrašili, kad su saznali, da idu u Hrvatsku: »U Zagreb! Zamislite, dragi čitaoci, s kakvim smo se raspoloženjem približili glavnom gradu Hrvatske mi, koji smo od djetinjstva slušali pričati o Hrvatima gore nego o Vandalima i Ostrogotima. Mislili smo, da će nas u najmanju ruku pojesti žive. Uistinu, da li se u Italiji ikada spomene ime Hrvat, a da mu se ne doda koji lijepi atribut, kao da je nečist, kradljivac, barbar i sl.? A koliko smo se prevarili! Kako nas često preziru narodi zbog toga, što mrze naše vlade, koje su stvorene da ih ljudi zamrže! Jamačno bi se i legija anđela pod austrijskim knutom pretvorila u đavole«.

I doista ti su zarobljenici otkrili kod nas »djevičanski svijet sa svojim običajima, svijet poštena srca, trijezan, gostoljubiv, koji kao malo tko drži do svog imena i svoje narodnosti«. Hrvati se osjećaju Slavenima i hostilni su prema austrijskoj dominaciji. Veoma ih boli, što se o njima krivo sudi u Italiji.

Zagreb im je učinio utisak starinskog grada s ozbiljnim izgledom (»severa d'aspetto«), s uskim i krivudavim ulicama, s ponekim lijepim zgradama između mnoštva malih kućica. Zagrepčani su lijepa i jaka čeljad muževnijeg oblika negoli Nijemci. Sviđa im se hrvatska narodna nošnja: ljeti muškarci nose veoma široke bijele hlače i čizme do koljena, a žene bijele rupce na glavi poput Talijanka s juga. Bili su porazmješteni po privatnim stanovima, gdje su ih obasuli ljubaznostima. I u javnim su lokalima nailazili na prijateljski prijem. Svak ih je tješio s mnogo simpatije i sa željom, da im iskažu kako ih vole (»voi che amiamo tanto«) nasuprot antipatije prema izrabljivačima Nijemcima. Tu su upoznali i ne-

kog čudnovatog grčkog popa, izbjeglicu s Krfa, koji je već dulje boravio u Zagrebu i koji je znao nešto talijanski te ih je upoznao s gradom, a i sa našom izvrsnom šljivovicom.

Uskoro su ih preselili u Varaždin, gdje su ponovo smješteni kod privatnika. Na po puta za Varaždin sreli su odio austrijskih artiljeraca, Talijana iz Padove, koji su bili ogorčeni, jer su preko Beča morali na sjeverno bojište («andiamo a farci ammazzare dai Prussi nell'esercito del Nord»). Bio je dirljiv taj susret bijednih sunarodnjaka: obje su grupe bile žrtve Austrije, najgoreg neprijatelja njihova ujedinjenja.

Našeg su pripovjedača zajedno s jednim drugom Mlečićem nastanili kod neke ljubazne stare udovice Gabrijele, koja je znala nešto francuski. Kod nje je stanovao i župnik, s kojim su se oni sporazumijevali na latinskom jeziku. Mlečić je znao ponešto i njemački, pa su se mogli nekako razgovarati i sa drugima.

Jedan stari austrijski kapetan pozvao je jednom našeg pripovjedača i njegova druga Mlečića na svečan ručak u povodu zaruka svoje kćeri. Za stolom su razgovarali neki francuski a neki njemački. Pri kraju ručka, iza tokajca, otac je uz šampanjac držao zdravicu i priopćio prekid ratovanja između dviju vojska, iza čega će slijediti mir, te je pozvao da svi piju u ime prijateljstva između dva naroda kličući Hrvatskoj i Italiji. Zaručnica je zatim u tom veselom raspoloženju pjevala i svirala na klaviru Mozartove i Haydnove kompozicije.

Dakako, nije falilo ni nešto romantičnih avantura.

Stanom su bili veoma zadovoljni. Hvale izričito izvrsne krevete »alla croata« i uzornu čistoću u kući, svojstvenu Hrvatima. te bi »mnoge talijanske domaćice zinule od čuda, kad bi to vidjele« (ne pljuje se na pod i u svakoj sobi ima pljuvačnica s piljevinom, a i u najskromnijim se kućama pod riba nekoliko puta na nedjelju). Brzo su se snašli u tom ubavom i ugladenom gradu krećući se slobodno. A zavoljeli su ih i u društvu. Samo ih je mučila nostalgija, misao na obitelj, na borbe u domovini i ono prisilno plandovanje.

Varaždin bi bio velik grad, kad bi sve kuće u njemu bile na okupu. Ima jednu glavnu ulicu, velik trg i divno šetaliste ukrašeno sjenovitim drvećem i lijepim kamenim sjedištima. Tu se predvečer kupe gospođe i mnoštvo svijeta na razgovor. Našli su dobru hranu u dvije gostionice i dobro domaće vino. Ali je vino tu luksus i skupo, pa su se privikli na jeftinije pivo. U pivnici su se redovito kuglali i čitali su njemačke novine. Pratili su sa strepnjom Garibaldijeve borbe, da probije prolaz među gudurama Tirola i marširanje talijanskih divizija u Mletačku oblast. U pismima iz Italije nije smjelo biti vijesti o operacijama (cenzurirao ih je Jackim). S nešto novca, što su dobili od svojih, nabavili su građanska odijela i tako se još više asimilirali pučanstvu. Zamijenivši svoje vojničke prnje s elegantnim odijelima još su više privlačili zanimanje.

U Varaždinu ih je zatekla vijest o porazu mornarice kod Visa, koja ih je veoma rastužila; okrivljavali su zbog toga loše vodstvo svoje jake mornarice. Bio je to nakon Custoze drugi poraz, koji je Talijane dovodio u još teži položaj.

Nekoliko dana zatim došao je čas njihova povratka u domovinu nakon dva mjeseca boravka u Hrvatskoj. Lijepo su se rastali s Varaždincima i otputovali za Videm noseći sa sobom najljepše uspomene.

*

Sve te vjerne, iako površne sličice očevidaca daju Bandijevim opisima lokalni kolorit ondašnjeg Zagreba i Varaždina. Pogođena je i poneka naša karakteristična crta. U kontaktu s hrvatskom sredinom ti su Talijani potpuno promijenili svoje mišljenje, i Bandi je imao smjelosti da to napiše 1866. g. s mnogo iskrene simpatije slijedeći širokogrudno gledanje svojih učitelja Mazzinija i Garibaldijsa.

Zato je pravo, da ne zaboravimo ni mi tog talijanskog revolucionarca. Sjetimo se na pr. kako on vjerno crta lik Hrvata Jackima, koji je ovako otvoreno govorio tim zarobljenicima druge narodnosti: »Imam i ja domovinu, za koju bih prolio svu svoju krv, a sada se borim protiv vas i priznajem, da je nepametno to, što činim protiv svoga uvjerenja. Ali što mogu? ... Da su me poslali u sjevernu vojsku protiv prokletih Prusa, bio bih rado vršio svoju dužnost«.

Ova je Bandijeva knjiga još jedna potvrda, kako je u drugoj polovici 19. v. bilo ipak i uzajamnog shvaćanja između Talijana i Hrvata. Ta je popularna knjižica u svoja tri izdanja u razmaku od 38 godina nešto pridonijela boljem upoznavanju Hrvata u Italiji. I ona nam je to simpatičnija što je u ono doba s talijanske strane bilo nažalost veoma malo tako objektivnih i ljudskih glasova.

RIASSUNTO

Memorie di un garibaldino sulla Croazia del 1866

Più per il suo contenuto e il titolo che per la forma, ebbe fortuna in Italia un volumetto intitolato *Da Custozza in Croazia, Memorie di un prigioniero* che il garibaldino *Giuseppe Bandi* (1834-1894), publicista toscano, scrisse marciando nel 1866 da Venezia verso l'Abruzzo »nei riposi notturni e diurni che si concedeva Marte, mutato in highellone«. Dal 1866 al 1904 il libretto ebbe ben tre edizioni.

L'autore vi fa parlare un ufficiale garibaldino fatto prigioniero dagli Austriaci e condotto in Croazia lo stesso anno 1866. »Un bravo giovane pistoiese - dice il Brandi - che si battè da valentuomo e poi rimase prigioniero per maledetta necessità, e tornato quindi al reggimento, raccontommi per filo e per segno ciò che gli accadde durante la battaglia, durante il viaggio e durante la prigionia; seguendo la costui narrazione, vollì provarmi a scrivere un libricino ... senz'ombra di pretensione«.

Questi aneddoti ed episodi, svoltisi nella Croazia di novanta anni fa, non hanno perduto l'interesse per noi. Specialmente l'atteggiamento cordiale di questi mazziniani di fronte ai Croati è ancor più interessante

degli stessi particolari riguardanti l'ambiente del tempo. Perché tutti sanno come all'epoca del Risorgimento ben pochi furono gli Italiani che compresero bene la triste situazione dei Croati nell'esercito austriaco e che non li identificarono con la soldatesca degli invasori.

Il volume contiene impressioni piuttosto superficiali, ma pur sempre caratteristiche. Questi Italiani si stupiscono trovandovi »una gente vergine di costumi, onesta di cuore, sobria e ospitaliera, e quanto mai gelosa del proprio nome e della propria nazionalità ... che non vede di buon occhio il dominio esercitato sovr'essa dagli austriaci«.

L'ambiente cittadino di Zagabria e di Varaždin è tracciato con molta simpatia. »La buona armonia cogli abitanti non fu mai menomamente turbata«.

Perciò queste pagine sono un bel contributo alla storia dei rapporti fra le due nazioni. Il Bandi ci ha dato una riconferma che c'è stata pure allora una reciproca comprensione umana fra alcuni Italiani e Croati. Questo volumetto inoltre, nelle sue tre edizioni, ha potuto contribuire alquanto a una migliore conoscenza dei Croati in Italia durante e dopo il Risorgimento.